

QARINDOSHLIK OTLARI ATAMALARINING DIAXRON ASPEKTDAGI TADQIQI

Ochilova Gulnora Ulashevna

*Samarqand davlat chet tillar
instituti o'qituvchisi*

Annotatsiya. Oiladagi o'zaro munosabatlarni o'rganish azaldan etnologiyaning asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lib kelgan. Muayyan mamlakatga tashrif buyuruvchilar uzoq vaqtdan beri turli xalqlar tomonidan qo'llaniladigan qarindoshlik terminologiyasi tizimiga maftun bo'lib kelgan. Etnografiya va etnologiya gumanitar fan sifatida tan olinishidan ancha oldin etnologlar ushbu tizimni tadqiq qilishgan.

Kalit so'zlar: etnologiya, qarindoshlik tizimi, lingvistik yondashuv, qarindoshlik munosabatlari.

KIRISH

Hozirgi kunga qadar o'tkazilgan sohaga oid tadqiqotlarning tahlili qarindoshlik munosabatlar tizimi hamda qarindoshlik otlari atamalarini o'rganishda antropologiyada izchil, ketma-ketlikdagi, batartib harakatlar amalga oshirilmaganini ko'rsatadi, boshqacha qilib aytganda qarindoshlik otlari bilan bog'liq lisoniy hamda antropologik hodisalarning mohiyatini idrok qilish hamda uni tadqiq qilish bilan ma'lum fan sohasi emas, alohida olingan tadqiqotchining yolg'iz o'zi shug'ullanishi ko'zga tashlanadiki, bu holat masalaning mohiyatini tizimli anglashda muammoli holatlarni yuzaga chiqarmoqda. Aslida, yuqorida tilga olingan birliklarning ilmiy tavsifida izchillik, tizimlilik xususiyati mavjud ekani haqidagi qarashlar L.G. Morgan ishlarida allaqachon qayd etilgan. Bu holat antropologlar orasida qarindoshlik mohiyatining aniq tushunilmasligi va qarindoshlikni ijtimoiy qadriyat sifatida chuqur anglamaslik bilan bog'liq. Bu esa antropologning insonning haqiqiy mavjudligini tushunish bo'yicha professional ekspert sifatida barqarorligiga bog'liqdir.

ASOSIY QISM

Qarindoshlik mohiyatining doimiy ravishda ochib berilmasligi, qarindoshlikning boshqa ijtimoiy-madaniy haqiqatlar bilan bog'liq bo'lmagan alohida o'rganish ob'yekti sifatida ko'rilishiga olib keladi. Germenevtik antropologiya qarindoshlikning irq, etnik kelib chiqish, din va ijtimoiy tabaqa tuzilmalaridan o'rin olgan turli misollarni taqdim etadi. Biroq, bu soha tadqiqotchilari ham masalada qarindoshlik fenomeniga jamiyat hamda til belgisi qanday ilmiy tushuncha ekani haqidagi tayyor ilmiy bilimlar zahirasi nuqtai-nazaridan yondashadilar, lekin qarindoshlik fenomeni tadqiqotchilar uchun lisoniy, semantik, ijtimoiy, biologik va boshqa xususiyatlar haqida ma'lumot anglatishi mumkin ekani haqidagi jihat

Volume: 3 Issue: 1

ko‘pincha e‘tibordan chetda qoladi. Aslini olganda, mazkur holatda eng muhim holat qarindoshlik otlari atamalari yoki umuman qarindoshlik tizimi tushunchasining faqat tadqiqotchi olib boradigan ilmiy izlanish ob‘yektimi, yoki biologik, yoki ijtimoiy-gumanitar fanlar tadqiqot ob‘yektini maqomida ekanida emas, balki ayni tushunchaning o‘rganilishi qarindoshlik tizimi, qarindoshlik atamalari, oila, ijtimoiy guruhlanish hamda mazkur hodisalarning lisoniy va nolisoniy xususiyatlari haqidagi masalalarni bugungi ilm – fan muammolari qatorida o‘rganilishiga erishish ekanidadir.

Qarindoshlik otlari atamalariga nisbatan ma‘noni uning tarkibiy elementlariga ajratish usulining asosiy tamoyillari matematik A. Makfarlayn tomonidan ishlab chiqilgan. Ayni mavzuda tadqiqot olib borgan Kreber 1909 yilda o‘zidan avvalroq mazkur masala tadqiqi bilan shug‘ullangan Makfarlayndan bexabar holda o‘zining maqolasini chop qildirgan. Olim qarindoshlik munosabatlari tizimi tasnifi borasida fikr yuritib, uning fikricha barcha xalqlar qarindoshlik tizimlari uchun universal hisoblangan sakkiz jihatni qayd etadi. Bular: qarindoshlik munosabatining avlodlar kesimida chegaralanishi; qarindoshlik munosabatlarining gorizontol hamda vertikal yo‘nalishda farqlanishi; bir avlodga mansub qarindoshlar aro yoshga ko‘ra farqlanish; qarindoshning jinsiga ko‘ra farqlanish; tahlil uchun tanlab olingan subyektning jinsiga ko‘ra farqlanish; qarindoshlik munosabatini bog‘lovchi qarindoshning jinsiga ko‘ra farqlanish; qon-qarindoshning nikoh rishtasi bilan bog‘langan qarindoshdan farqlanishi; qarindoshlik munosabatini bog‘lovchi qarindoshning hayotiylik stastusi (tirik yoki o‘lik ekani).

Komponent tahlil tamoyillarini sotsiologiya, tarix hamda psixologiyadan ajratib o‘rgangan amerikalik tadqiqotchilardan farqli, sobiq ittifoq tadqiqotchilari mazkur tahlil metodini qarindoshlik munosabatlari tizimi tipologiyasini yartib beruvchi zaruriy sharoitni hozirlay oladi deb hisoblashgan.

Shu bilan bir qatorda, ayrim tadqiqotchilar komponent tahlil metodini tanqidiy baholab, uni qarindoshlik otlari atamalari tahlilida keng qo‘llanilishini mazkur metod imkoniyatlarining haddan ortiq ideallashtirilishi deb hisoblashgan. Jumladan, J. Lif mazkur metodda genealogik universalialiyalarga e‘tiborning haddan ortiq qaratilgani hamda mazkur tahlil metodida qarindoshlik otlari atamalarining haqiqiy xususiyatlari tahlili ahamiyati e‘tibordan chetda qolib ketayotganini ta‘kidlagan. O.N. Trubachev ham shunga yaqin fikrni bildirgan: “... Ma‘noni alohida komponentlarga yoki ma‘no belgilariga bo‘lish - segmentatsiya qilish ... uning ma‘no ko‘lamini to‘laqonli qamrab ololmaydi, chunki bu holatda har doim aynan ma‘noning asl mohiyatini tashkil

Volume: 3 Issue: 1

etuvchi biror supersegment elementni e'tibordan chetda qoldirish ehtimoli mavjud". Olimning mantig'iga asoslanib komponent tahlil metodi "ona" qarindoshlik oti atamasining ma'noviy tarkibini mutlaq aniqlash imkonini bermasligi, aksincha ushbu leksemaning ma'nosini "birlamchi darajadagi birlamchi ajdodlar shajarasidagi ayol jinsiga mansub qon-qarindosh" doirasidagi semantik ma'no birliklari to'plami shaklida tavsiflash imkonini berishi anglashiladi.

Qarindoshlik otlari atamaları tadqiqida komponent tahlil hamda transformatsion tahlil metodlari kombinatsiyasidan foydalanish holati qarindoshlik otlari atamaları birlamchi va hosila ma'noga ega bo'lishini qayd etgan Launsberi tadqiqotlarida ko'zga tashlanadi, uning fikricha, har bir qarindoshlik otlari atamalarida birlamchi va hosila ma'no mavjud; hosila ma'no bir necha denotatlar o'rtasida ekstensiv muqobillik munosabatlarini o'rnatadigan transformatsiya qoidalari to'plami orqali aniqlanadi.

Qarindoshlik munosabatlari tizimini to'liq o'rganish, olimning fikriga ko'ra, qarindoshlik oti atamasining ijtimoiy mazmunini ifodalovchi – referension, lisoniy hamda tinglovchining mazkur qarindoshlik otiga nisbatan shaxsiy munosabati kabi uch tashkil qiluvchi omilning tahliliga asoslanadi. Launsberi uchun denotatlarning transformatsiyalanish qonuniyati oila tuzilishining, an'anaviy huquqiy va ijtimoiy munosabatlarning asosiy tamoyillarini aks ettiradi va shuning uchun formal semantik tahlil ijtimoiy tahlilga olib boradigan zaruriy shart hisoblanadi.

Qarindoshlik otlari atamalarining generativ tahlili N. Xomskiyning g'oyalari bilan bog'liq bo'lib, ular qarindoshlik otlari atamalarining "qo'llanilishi", ya'ni "individning qarindoshlik tizimidagi aniq zamon va makondagi holatini" va "kompetensiya"ni, ya'ni "hozirgi vaqtda unga tegishli bo'lmagan atamalar vositasida biror individni aniqlash imkoniyatini" ajratish imkonini beradi. M. Saltarelli va M. Durbin qarindoshlik otlari atamalariga uning asosiy ma'nosini beruvchi qoidalar to'plamini taqdim etishgan, ammo ular faqat zamonaviy Yevropa va Amerika xalqlari qarindoshlik otlari atamalarini o'rganganligi sababli, generativ tahlil metodining barcha imkoniyatlarini namoyish qilish imkoniga ega bo'lishmagan.

Bunday tadqiqotlar sinxron yoki diaxron nuqtai - nazardan olib borilishi mumkin. Qarindoshlik tizimiga mansub lug'aviy birliklarning sinxron ta'riflari, lug'atlarda berilgan qarindoshlik otlari atamalarining izohlariga bag'ishlangan maqolalaridan yig'ilgan va maxsus izohlar bilan birga bo'lgan lug'at hujjatlarida taqdim etiladi.

Volume: 3 Issue: 1

Qarindoshlik otlar atamalarini o'rganishdagi qiyosiy – tarixiy tadqiq yo'nalishi birinchi marta F.I. Buslayevning dissertatsiyasida paydo bo'lib, uning boblari slavyan tillaridagi ijtimoiy hayot terminologiyasining etimologik tahliliga bag'ishlangan. Mazkur tadqiqotning yakunida F.I. Buslayev bir nechta xulosalarini bayon qiladi: birinchi navbatda, slavyan tiliga mansub barcha qarindoshlik otlari atamalari kelib chiqishi sanskrit tiliga mansub qarindoshlik otlari atamalari bilan qiyoslanganda aniqroq izohlanishi mumkin; ikkinchidan, oilaviy hayotga oid qarindoshlik otlari atamalari keng qamrovli ijtimoiy aloqalarni ifodalay oluvchi so'zlarga aylanishga moyildir. Lavrovsky ham, "Slavyanlar o'rtasida qarindoshlik nomlarining tub ma'nosi" nomli kitobida, slavyan tillari misolida qarindoshlik munosabatlarini ifodalovchi so'zlarning ma'nosini vaqt o'tishi bilan qanday o'zgartirish mumkinligini va bu o'zgarishlarning ijtimoiy institutlarning yo'qolishi bilan bog'liqligi qay darajada ekanligini izohlashga harakat qilgan.

XULOSA

Qarindoshlik otlari atamalarini o'rganishdagi analitik formal yo'nalishning asosini qarindoshlik otlari atamalari tizimini oddiy leksik element sifatida ko'rib bu elementlarga ham fonetik, morfologik, grammatik va semantik tahlilning an'anaviy turlari yordamida tahlil qilish talabini qo'yadi. Qarindoshlik atamalari muayyan til qonuniyatlari harakatiga misol tariqasida vaqti-vaqti bilan namoyon bo'ladigan tadqiqotlar bilan bir qatorda qarindoshlik atamalarining bir lug'aviy guruhga kirishiga asoslangan tadqiqotlar ham mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Буслаяев Ф.И. О влиянии христианства на славянский язык. - М.: Унив. тип., 1848.-211 с.
2. Трубочев О.Н. Реконструкция слов и их значений // Вопросы языкознания. - М.: Наука, 1980.-№ 3. - С.140-143.
3. Durbin M. The goals of ethnoscience // Anthropological Linguistics. - Chicago: Chicago Press, 1966. - Vol. 8. -№ 8. -Pp.67-83.
4. Goodenough, W. Componental Analysis and the Study of Meaning // Language - Baltimore: Waverly Press, 1956. - Vol. 32. - № 1. - Pp.65-76.
5. Hammel E.A. A transformational analysis of Comanche kinship terminology // American Anthropologist. - Washington: University of Washington Press, 1965. - Vol. 67. - №5. - Pp.89-96.
6. Kroeber A.L. Classificatory systems of relationship // Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and London: Routledge and Kegan Paul, 11909.-Vol. 32. -№1. -Pp.131-142.

THE ROLE OF EXACT SCIENCES IN THE ERA OF MODERN DEVELOPMENT

REPUBLICAN SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE

Volume: 3 Issue: 1

7. Lowie R. Hopi kinship // Anthropological Papers of the American Museum of Natural History. - New York: Anthropological Papers. - Vol. 30. - Pp.117-123.
8. Ochilova G.U. A Brief History of Study of Kinship Terms. American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education Volume 02, Issue 04, 2024 ISSN (E): 2993-2769. Pp. – 90-93.
9. Ochilova G.U. The concept of “kinship” and its use in languages of different systems. - Eurasian Research Bulletin, Volume 19, April, 2023. – Pp. 301-304.

